Cultura, între globalizare şi identitate. Lecţia polemicii E. Lovinescu – Constantin Rădulescu-Motru

Nicolae DRĂGUŞIN

Introducere

În decembrie 1999, la întâlnirea şefilor de stat şi de guvern de la Helsinki, se ia decizia istorică, pentru România, de începere a negocierilor de aderare la Uniunea Europeană. Cedarea unei părţi din suveranitate către o organizaţie supra-statală şi, implicit, supunerea în faţa unor reguli pentru întreaga comunitate a statelor membre este o noutate fără precedent în întreaga istorie a umanităţii. La relativ scurt timp de la căderea regimului comunist, România este pusă în faţa unei realităţi căreia este limpede că nu i se poate sustrage. Ce semnificaţie poate avea acest fapt asupra culturii române, recunoscută de cei mai mulţi teoreticieni drept o secreţie a valorilor specifice poporului român? Iată una dintre întrebările care pot fi luate drept punct de plecare în elaborarea unui nou discurs asupra sensurilor celor mai profunde ale unei naţiuni.

Exact în urmă cu 81 de ani, la 21 mai 1925, în spaţiul înalt spiritualiceşte al Academiei Române, se purta o polemică între două spirite luminate ale vremii (Constantin Rădulescu-Motru şi E. Lovinescu) pe care doar vâltoarea timpului a făcut să nu fie receptată la maxima sa intensitate. Referindu-se la influenţa revoluţiei paşoptiste, dacă Eugen Lovinescu considera că civilizaţia română modernă este opera revoluţiei franceze care excludea contribuţia poporului român, Rădulescu-Motru este de altă părere: istoria civilizaţiei româneşti este paralelă cu istoria celei franceze, nu în termeni de dependenţă, ci de independenţă[1]. Păstrând esenţa disputei, însă mutându-o opt decenii mai târziu, ne întrebăm: care va fi profilul civilizaţiei unei Românii membre a Uniunii Europene? Aceasta este întrebarea căreia prezentul demers încearcă să-i dea poate nu un răspuns, cât o scânteie care va aprinde o dezbatere.

Ideologia junimistă

La fel cum au procedat Rădulescu-Motru şi Lovinescu în argumentarea propriilor teze, este necesară definirea operaţională şi conceptuală a termenilor de civilizaţie şi cultură. Deşi perspectivele de abordare sunt multiple, ţinând în principal de timpul istoric şi profilul intelectual al autorilor, pentru simplificarea demersului ne vom opri la definiţia dată de Lovinescu pe care şi Motru a acceptat-o. Astfel, civilizaţia denumeşte totalitatea condiţiilor materiale, iar cultura totalitatea bunurilor sufleteşti[2].

În planul genealogiei intelectuale, atât E. Lovinescu, cât şi Constantin Rădulescu-Motru sunt doi dintre teoreticienii care-şi extrag seva din ideologia junimistă care l-a avut în centru pe Titu Maiorescu. Potrivit lui Lovinescu, Maiorescu este spiritul plenar al criticii româneşti, fiind încadrat în tiparele celor două revoluţii pe care le-a iniţiat: revoluţia culturală, încheiată în 1873 şi revoluţia estetică din 1886. Deşi ideea centrală a aşa-numitei revoluţii culturale –„critica formelor fără fond” nu-i aparţine în

[1] Alexandru Tănase, *Cultură şi civilizaţie,* Bucureşti, Editura Politică, 1977, p. 273.
[2] *ibidem*, p. 275.

BDD-V2405 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:26 UTC)

totalitate atâta timp cât are o filiaţie evidentă în istoricismul german, prin felul în care Maiorescu a plasat-o în contextul epocii, aceasta conferă grupării junimiste o formă ideologică unitară[3]. Aşa cum apare *În contra direcţiei de astăzi în cultura română* (1868), critica „formelor fără fond" este o construcţie intelectuală menită să conteste realitatea, valoarea şi eficienţa influenţelor europene care, în secolul al XIX-lea deveniseră foarte pregnante. Aici s-ar cuveni amintit că, istoriceşte vorbind, deşi provinciile româneşti au participat la dinamica europeană (cruciade, războaiele cu turcii), contactul spiritual cu Europa Occidentală se manifestă abia către sfârşitul secolului al XVIII-lea, când influenţele iluministe pătrund în Ardeal pe filiera habsburgică, iar în principate pe filieră grecească. În secolul al XIX-lea, odată cu ridicarea monopolului comercial otoman prin tratatul de la Adrianopol (1829), aristocraţia românească are posibilitatea de a călători în celelalte ţări europene (deschizător de drum în acest sens este Dinicu Golescu) şi de a deveni, în acest fel, vector al influenţelor romantice. În plină deschidere către lumea apuseană, intelectualitatea autohtonă se grupează în jurul a doi poli de atracţie: francez, în primul rând, şi, apoi, german[4].

În accepţiunea distincţiei conceptuale dintre civilizaţie şi cultură, constituţia de la 1866, instituţia monarhiei constituţionale, crearea statului modern, iniţiativa votului universal sunt doar câteva dintre formele civilizaţiei apusene care nu-şi găseau, cel puţin în aparenţă, un corespondent în cultura poporului român. Astfel, Titu Maiorescu avea toate motivele să ia în discuţie clivajul dintre forme şi fond. Cu toate acestea, Maiorescu nu este, prin excelenţă, un conservator. Activitatea sa publică ajunge la un moment de cotitură în 1871, când marea guvernare conservatoare îl aduce în vâltoarea politicii ca membru al Parlamentului, apoi ministru în guvernul Lascăr Catargiu. Astfel, dacă până atunci, majoritatea ideilor în spiritul criticii „formelor fără fond" erau vehiculate în „Convorbiri literare", după această dată se exprimă de la tribuna Camerei Deputaţilor, delegat pentru a sluji formelor pe care până nu demult le criticase. Analiza holistică a vieţii intelectuale, ne poate arăta un Titu Maiorescu situat când în planul asimilării culturii străine, când în cel al definirii principiului naţional ca punct de plecare[5]. În orice caz, Titu Maiorescu este un deschizător al drumului presărat cu exprimarea antagonică a ideilor circumscrise ideii de autohtonism şi europenism.

Polemica Rădulescu-Motru – Lovinescu

Intrarea lui Maiorescu în politică este văzută ca moment de debut al primelor generaţii post-maioresciene, interesate să păstreze spiritul junimismului în condiţiile în care „vechea gardă" se pierduse în neantul prezentului: P.P. Carp, Th. Rosetti în politică, I. Slavici, A.D. Xenopol plecând de la revista „Convorbiri literare", Mihai Eminescu, Ion Creangă sau Vasile Alecsandri pierduţi în „lumea umbrelor". Ceea ce uneşte cele trei generaţii post-maioresciene este ideea unei „generaţii de cult". care nu obiectează la critica lui Maiorescu, ci doar dezbate planurile pe care aceasta le secretă. Constantin Rădulescu-Motru este încadrat în prima generaţie, în timp ce E. Lovinescu se plasează în a doua[6].

[3] E. Lovinescu, *T. Maiorescu şi posteritatea lui critică,* Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1942, p. 9.
[4] Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice şi culturale,* Iaşi, Editura Polirom, 1995, p. 52.
[5] E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 274.
[6] *ibidem*, p. 13.

BDD-V2405 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:26 UTC)

Pornind de la teoria „formelor fără fond", care sugerează însăşi matricea spirituală a poporului român, E. Lovinescu defineşte teoria imitației ca stând la baza sincronismului. Europenist prin excelență, Lovinescu fundamentează filosofia sincronismului pe aserțiunea că, în timp ce creația unui popor este limitată, imitația, în schimb, este nelimitată[7]. În acest fel, procesul imitației, care pleacă de la baza psihologică a individului (procesul de deprindere a unor aptitudini procedurale se face inițial prin imitație), extins la scara colectivităților, este inevitabil. Cu toate acestea, argumentul filosofic al imitației nu presupune copierea mimetică, ci nivelul sporit de interdependență a culturilor care presupune adoptarea acestora la modul critic şi rațional[8]. „O formă fără fond reprezintă nu numai o simulare, ci şi o stimulare" obişnuia adesea Lovinescu să noteze în însemnările sale.

Deşi, departe de a exista o contradicție cu sistemul filosofic al lui Lovinescu, precum cea cu gruparea din jurul revistei „Gândirea" (Nae Ionescu şi, ulterior, generația Criterion), ceea ce-l opune pe Motru lui Lovinescu este spiritul rural al perspectivei. Oraşul este o entitate în plină transformare care, adesea, se opune satului – formulă de organizare administrativă şi socială centrală în statul românesc din vreme. Plecând şi el de la evidența „formelor fără fond", Motru se ocupă mai mult de cultură, adică de creația eminamente a satului, deşi acceptă că bunurile materiale ale unei civilizații nu sunt lipsite de relevanță[9]. Aşadar, Motru dezvoltă, mai curând, o critică a procesului de formare a civilizației. În interiorul acestui fapt, programul lui Motru s-ar putea reduce la „reforma statului prin reforma satului".

În şedința Academiei Române, din 21 mai 1925, Constantin Rădulescu-Motru rosteşte o cuvântare prin care contestă „Ideologia revoluționară în cultura română" a lui E. Lovinescu: „[...] Civilizația română modernă este opera ideologiei revoluționare franceze. [...] La formarea civilizației române, după d. Lovinescu, fondul sufletesc propriu al poporului român nu contribuie cu nimic. El este un mare necunoscut inform care stă sub pământ"[10]. Această învinuire, potrivit lui Lovinescu, nu are obiect în măsura în care autorul s-a referit la suma condițiilor materiale ale vieții româneşti. În această privință, „fondul propriu al poporului român" nu a creat nici Codul lui Napoleon, nici constituția belgiană şi nici nu a contribuit la invențiile lui Gutenberg, Edison, Morse, Marconi. Ca atare, noi am fost „beneficiarii integrali" ai acestor produse ale civilizației[11]

Disputa, aşadar, nu provine din aparenta neînțelegere conceptuală a termenilor folosiți în argumentație, ci a rolului şi a importanței pe care Motru şi Lovinescu le atribuie civilizației în contrast cu cultura. Dacă Motru consideră civilizația ca lipsită de valoare, nu acelaşi lucru îl face Lovinescu. Argumentul folosit ține de relația sensibilă şi univocă dintre civilizație şi cultură. Devenind specifice timpului prezent, fructele civilizației intră în deprinderile omului şi-i modifică atât comportamentul, cât şi atitudinea socială. Astfel, concluzia lui Lovinescu este că „civilizația se transformă în cultură". Folosind terminologia inițială, formele creează fondul. Pentru a se ajunge în acest stadiu este nevoie de un proces de sincronizare care presupune imitația. Mai

[7] *ibidem*, p. 285.
[8] Alexandru Tănase, *op. cit.*, p. 271.
[9] E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 84.
[10] *apud* E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne,* vol. III, Bucureşti, Editura Minerva, Bucureşti, 1997, p. 247 – 248.
[11] *ibidem*, p. 254.

BDD-V2405 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:26 UTC)

aproape de Maiorescu, Motru consideră că fondul creează formele, iar o eventuală importare a formelor trebuie făcută cu maxim selectiv şi vigoare raţională.

În loc de concluzii, reaşezarea polemicii în actualitate

Polemica dintre discipolii lui Maiorescu are o actualiate surprinzătoare. Fie că a fost vorba de revoluţia de la 1848, ca argument al reflecţiei, fie că este integrarea europeană din 2007, gândirea românească s-a aflat în faţa unor modele care i-au născut un comportament specific, adesea dominat de complexe. Adrian Marino vorbeşte de aşa-numitul „complex Dinicu Golescu", un complex de inferioritate (al „culturii minore") şi de „protocronism" – termen generic menit să concentreze tipologia atitudinii superioare, ispitită să vadă în spaţiul românesc un posibil centru de greutate al Europei[12]. Perceput ca un impediment în receptarea Europei la adevăratul său înţeles, acest complex de complexe semnifică un element absolut dispensabil.

Polemica Lovinescu – Motru este actuală şi din perspectiva discursului pe care raportul identitate naţională – integrare europeană îl construieşte. Dacă identitatea naţională este un concept asupra căruia spiritele luminate ale epocii au zăbovit în maratonul creaţiei (izvorât tot din dorinţa recuperării decalajului care-i separa de o Europă pe care începeau să o descopere), integrarea europeană, în înţelesul cel mai modern al său, este o realitate ale cărei faţete nu au fost explorate în totalitate. Şi, ca în orice raport, necunoaşterea unei mărimi poate avea rezultate neaşteptate. Deşi i-au fost atribuite multe înţelesuri (de la cele pur tehniciste, evidente în documentele birocraţiei de la Bruxelles, până la cele cu adevărat mistice), integrarea europeană trebuie înţeleasă la modul operaţional în paginile acestui eseu, ca fiind un cadru comun care încurajează interacţiunea şi mobilitatea. Separată de graniţe şi bariere ideologice, România se aşază începând de acum, la o masă la care, cel puţin formal, toţi sunt egali. Atitudinea poate fi de dialog, de strângere de mâini, chiar şi de retragere, însă, desigur, doar la modul teoretic. Marino vorbea de două tipuri de valori care, cel puţin în anii interbelici, s-au aflat în conflict: „valorile absolute", percepute ca intrinsec universale şi „valorile de circulaţie", ca încercare de a intra în circuitul european[13]. Cronologic, istoricul ideilor îl plasează pe Alexandru Macedonski la baza încercării de a crea „valori de circulaţie" prin străduinţele acestuia de a-şi racorda creaţia la simbolismul european cu care era contemporan (spre deosebire de Eminescu, un poet care-şi contura gloria romantică când aproape nimeni nu se mai dedica acestui curent). Ce poate însemna integrarea europeană? Înseamnă definirea unui spaţiu specific „valorilor de circulaţie", care va sta la baza specificului european (în definitiv, se poate construi o formă, precum cea a cetăţeniei europene, în absenţa unui fond care să o „inventeze"? Aş răspunde, probabil, la fel ca şi Maiorescu sau Lovinescu, că nu! Acest lucru nu este cu putinţă câtă vreme forma „cetăţeniei europene" nu poate fi importată prin imitaţie când ea nu există). În acelaşi timp, la fel de mult se va contura şi un spaţiu (naţional) al „valorilor absolute", în sarcina căruia va intra păstrarea identităţii naţionale pe care organizaţia europeană o doreşte. Concluzia imediată a acestui raţionament este că dihotomia interbelică a europenismului şi a autohtonismului este extensibilă la nivelul întregii Europe, însă, desigur, încărcată cu înţelesuri diferite. Nu mai sunt concepte care intră în disjuncţie, ci în conjuncţie. Europenismul şi autohtonismul sunt valori complementare care

[12] Adrian Marino *op. cit*, p. 58.
[13] *ibidem*, p. 53.

BDD-V2405 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:26 UTC)

construiesc un binom intelectual unic. Fără intenția de a exagera, România intră în circuitul intelectual european prin contribuția – neexprimată – pe care o aduce, propunând modelul binomului „spațiu deschis" – „spațiu închis", specific țărilor plasate între Orient şi Occident. Experiența formelor politice care au rezultat din situarea în planuri distincte a celor două valori (închiderea în național, promovată de Nae Ionescu, în contrast cu deschiderea către Europa, gândită de Nicolae Titulescu), formula unui comunism internațional degenerat, cel puțin în aparență, la nivelul național sunt tot atâtea fapte istorice care recomandă contribuția românească în angrenajul european şi în circuitul globalizator care secretă un curent de revitalizare a diferențelor[14].

În măsura în care vom accepta că tensiunea europeană va rezulta din confruntarea unei „Europe economice" şi a unei „Europe culturale" (Jean-Marie Domenach)[15]şi că economicul este un produs al civilizației, iar spiritul (arta, literatura, muzica) un produs al culturii, este limpede că Rădulescu-Motru poate avea dreptate. Construcția europeană trebuie demarată (sau măcar reformulată) plecând de la comunitatea de spirit care nu poate fi teritorializată, nu poate fi delimitată în zone formale, ci doar în cel mult zone care rezultă din maniera proprie de exprimare. Altfel spus, fondul trebuie să creeze formele, aserțiune valabilă inclusiv la nivelul statului.

Date fiind descrierile acestei ipoteze de lucru larg formulată, ce forme va fi capabil să creeze fondul românesc? Există o „a treia cale" de abordare a perspectivelor exprimate de Lovinescu şi Motru? Probabil că există, însă a o afla este un demers care trebuie să rezulte doar din reaşezarea trecutului mai mult sau mai puțin recent într-o ordine descărcată de orice inhibiții sau prejudecăți.

Culture Between Globalisation and Identity. The Lesson About the Polemic Between E. Lovinescu and Constantin Radulescu-Motru

The essay aims to underline one of the major debates of the early 20-th century in Eastern Europe, in particular the Romanian case of the years between the two world wars:Europenization versus nationalism, opening to Europe versus closing within the national borders. According to the author's conviction, the most representative for this debate is the polemic between E. Lovinescu and Constantin Radulescu-Motru from 1925, intellectual students of Titu Maiorescu's school well known as "Junimea" movement, concerning the Europenization or nationalization of the Romanian culture. Both philosophesr have clear in mind the distinction between "culture" and "civilization". The actuality of the debate, even 80 years later, is the main hipothesis of the essay. For Eastern cultures which are now in front of the European enlargement challenge, the debate has already started. Are we a minor culture? Is there a third way between full asimilation of Western European experience and cultural nationalism? The essay does not aim to answer these questions. It aims only to challenge, to make the reader think about contemporaneity.

[14] Grigore Georgiu, *Filosofia culturii,* ed. II, Bucureşti, Ed. Comunicare.ro, 2004, p. 168.
[15] *apud* Grigore Georgiu, *op. cit.*, p. 166.

BDD-V2405 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:26 UTC)